

Belkisa Dolić – Đuro Blažeka
(Bihać, Bosna i Hercegovina – Zagreb, Hrvatska)

DISKURSNE I PRAGMATIČKE OZNAKE
U MJESNOME GOVORU SKOKOVA

Abstract: This paper deals with the discourse structure signals (phasic indicators, connectors and hesitation forms) and the indicators of speaker's intent (modifiers) in the local speech of northwestern Bosnia, namely Cazinska krajina. We will show how speakers of this particular local speech begin or finish conversation, connect parts of discourse, how they introduce digression, which language parasites are the most prominent in their use of the language, and which words are used to reinforce the illocutionary component of their statements, i. e. to express their attitudes to the proposition of their or other speakers' statements aiming to achieve a certain impact on the conversant. As such, the paper represents the synthesis of three linguistic disciplines: discourse analysis, pragmatics and dialectology.

Keywords: *interaction, discourse markers, pragmatic markers, local speech*

1. Uvod

Popisivanje inventara diskursnih i pragmatičkih oznaka te opisivanje konteksta njihove upotrebe u standardnome bosanskome jeziku još uvijek nije bilo predmetom iscrpnih studija iako se za tim već odavno osjeća potreba. Za početak krenut ćemo od mjesnih govora (čiji je repertoar pragmatičkih i diskursnih oznaka – naročito konektora – nešto manji od repertoara istih u standardnome jeziku, ali nipošto oskudniji: za govornike koji se njime služe on je sasvim dostatan), tačnije govora Skokova, naselja nadomak Cazina s jedne i Velike Kladuše s druge strane. Kvalitetnu građu za opis diskursnog i pragmatičkog podsistema bilo kojega sistema nije moguće ekscerpirati iz upitnika, već isključivo iz dijaloga, ali ne samo iz dijaloga s ispitanicima, nego iz dijaloga između ispitanih (znatnu uštedu vremena i truda moguće je postići ako je jedan od istraživača i sam maternji govornik ispitivanoga govora, što ovdje i jeste slučaj).

Nakon što izložimo neke postavke našeg razumijevanja pojma „diskursne“, a potom i „pragmatičke oznake“ (definicija, funkcije, taksonomija), pristupit ćemo popisivanju svih jedinica koje se pojavljuju – a koje smo uspjeli zabilježiti – na diskursnoj i pragmatičkoj razini pomenutoga sistema (govora Skokova), njihovome sortiranju u potkategorije i teoretskom opisu konteksta upotrebe svake potkategorije ponaosob. Zbog opširnosti teme konkretni

primjeri neće izostati samo kod nekih specifičnih jedinica, a one će – nadamo se – biti predmetom zasebnih studija, koje će se pozabaviti popisom, opisom i oprimgjerenjem svih njihovih diskursnih funkcija i pragmatičkih efekata. Zbog autentičnosti odlučili smo se bazirati na korištenje diskursnih i pragmatičkih oznaka od strane govornika prvenstveno treće – a moglo bi se slobodno reći i druge – generacije, bez obzira na to jesu li one (ne)podudarane s diskursnim i pragmatičkim oznakama korištenim u standardnome jeziku ili nekome drugome mjesnom govoru. Dakle, ovaj rad ima prevashodno (pragm)stilistički karakter, ali nesumnjivo može dati značajne podatke i dijalektolozima.

2. Pojmovno određenje termina „diskursne oznake“

Svaki diskurs kao osobit vid upotrebe jezika sadrži specifične interakcijske elemente koji se ne uključuju u formalno-gramatičke modele, a njihov doprinos koheziji i koherentnosti ne samo da je neosporan nego i nemali (up. ALJUKIĆ i KURTIĆ 2013). Riječi su to i konstrukcije koje premda integrirane u sintaksičko ustrojstvo rečenice, u njemu ne uzimaju učešće, odnosno nemaju status rečeničnih članova i nemaju nikakvih fleksijskih dodira s riječima i konstrukcijama koje to jesu. U semantičku strukturu su također utkane, ali tako da ne uzimaju učešće propozicijskom sadržaju iskaza, odnosno ne utiču na njegovu istinitost. Takvo što je moguće jer one imaju proceduralano¹ značenje (nekim je riječima oduvijek svojstveno, a neke su ga zadobile nakon procesa pragmatikalizacije), koje sadrži informacije o obradi i iskoristivosti riječi s konceptualnim značenjem² (NIGOEVIĆ 2011a: 68). Neki lingvisti će radije reći da je značenje diskursnih oznaka određeno njihovom upotrebom, što implicira da imaju mnoštvo potencijalnih značenja, koja se određuju konkretnim kontekstima i pravilima upotrebe, a ne nekom suštinom koju označavaju (up. PAVLOVIĆ – DŽINOVIĆ – MILOŠEVIĆ 2006: 367). Bilo kako bilo, kod diskursnih oznaka nije fokus na značenju koliko na funkcijama, a obično se ističu dvije – tekstualna i interakcijska budući da govornik pomoću diskursnih oznaka organizira tekst tako da bude interpretativno prihvatljiv za sugovornika u što većoj mjeri.

Iz sintaksičke i semantičke inepedencije diskursnih oznaka proizilaze i sve ostale njihove osobine: opcionalnost, invarijantnost, prozodijska odjeljivost i distribucijska mobilnost, ali s tendencijom ka inicijalnoj poziciji (up. YANg 2012; NIGOEVIĆ 2011b). Ove osobine su pobrojane po kriteriju važnosti, što znači da su prve tri bazične i nužne za članstvo u kategoriji diskursnih oznaka, dok posjedovanje svake od dodatnih osobina određenu diskursnu oznaku samo približava prototipu date kategorije.

¹ Ili pragmatičko značenje: „pragmatika = značenje minus istinosni uvjeti“.

² Konceptualno značenje zahtijeva proces dekodiranja (polazište: znak, cilj: rekonstrukcija poruke), a proceduralno procesa inferencije (polazište: skup pretpostavki, cilj: niz zaključaka).

2.1. Fatički indikatori

Diskursne oznake koje služe za uspostavljanje, održavanje, upravljanje i okončavanje (jednom riječju reguliranje³) diskursnog toka uobičajamo zvati fatičkim indikatorima budući da je sve prethodno pobrojane funkcije moguće podvesti pod modifikator „fatički“. Za potrebe ovog rada fatičke indikatore sortirali smo na sljedeći način:

- a) invokativne oznake,
- b) inicijalne oznake,
- c) interaktivne oznake,
- d) finalne oznake i
- e) eksvokativne oznake.

Invokativne oznake, kao što to i njihov transparentni naziv signalizira, invociraju komunikaciju, odnosno uvode sugovornike u verbalni interakcijski proces (up. PINTARIĆ 2002). Ta uloga obično pripada pozdravima, a ni u ovome mjesnom govoru nije drugačije. Ranojutarnja forma pozdrava glasi *Sabahajrula!*, a večernja *Akšam hajrula!* (otpozdrav je u oba slučaja *Ala razile!*) i zajednička je za oba pola⁴, što nije slučaj s dnevnom varijantom pozdrava. Naime, muškarci se u svako doba dana međusobno pozdravljaju s *Meraba!*, dok žene pozdravljaju i bivaju pozdravljene s *Kako si?*, odnosno *Kako ste?*. Zanimljivo je spomenuti da u ovome govoru nije zastupljeno persiranje, ali da forma *Kako je?* ukazuje na distanciran odnos među sugovornicima (npr. kad mlađa žena pozdravlja stariju ili pak žena muškarca i obratno). Svima njima je zajedničko jedno – uspostavljanje komunikacije među potencijalnim sugovornicima, tj. poticanje razgovora.

Pintarić (2002) od tipičnih pozdrava odvaja klišeizirane govorne fraze koje ih u stopu prate (npr. *šta ima?*, *kako je?*) i naziva ih retoričkim pitanjima, što ona u principu i jesu – na njih niko ne očekuje realan odgovor, tj. odgovor sa značajnom informacijom. Za ta retorička pitanja („standardne foskule“) kaže da mogu zamijeniti pozdrav. U ovome mjesnom govoru, kao što smo vidjeli, one ne nadomještaju pozdrav – one su postale tipičan pozdrav (*Kako si / ste / je?*).

Kada je u pitanju podjela govornih uloga u pozdravljanju, stvari stoje ovako: *Sabahajrula / Akšam hajrula!* i *Meraba!* govori onaj koji dolazi / prilazi; gost prilikom ulaska u nečiji dom pita *More l' se?* (odgovor: *More, moreee!*) ili *Ima l' bujruma?* (odgovor: *Ima, ima! / Bujrum, bujrum!*) – riječima *O, mumine!* (obično) najavljuje svoj nepozvani ulazak – a domaćin ga pozdravlja nakon što sjedne; u slučaju da su negdje prisutni dvoji gosti, oni koji su došli prvi ustaju i

³Baš kao što saobraćajni znakovi reguliraju tok saobraćaja. Uzmimo za primjer semafor: zeleno svjetlo možemo poistovjetiti s diskursnim oznakama koje signaliziraju da je govornik dobio ili (još uvijek) ima prvenstvo, tj. pravo na riječ, a njegovome sugovorniku je tada, naravno, crveno – i obratno – dok žuto svjetlo možemo poistovjetiti s diskursnim oznakama koje najavljuju skoru izmjenu govornih uloga.

⁴I jedina dva pozdrava koja koriste ukućani kada se međusobno pozdravljaju.

pozdravljaju novopristigle nakon što ovi sjednu. U slučaju da se potencijalni sugovornici nađu na otvorenom prostoru, pozdrav upućuju (novo)došljaci.

Od prethodno opisanih pozdrava, koji podrazumijevaju izvjesni boravak sugovornika u / na zajedničkom prostoru, razlikujemo pozdrave u prolazu (s tim da je samo onaj koji pozdravlja u prolazu, a onaj koji otpozdravlja je na vlastitom terenu, npr. u svome dvorištu, bašti, njeni), koji pretežno dolaze u jednoj od sljedeće tri forme: *Šta se radi?* (otpozdrav: *A vajak nješto!* ili *A evo...*), *Hoće l' to?* (otpozdrav: *Hoće, hoćeee!*), *J l' rodlo / horno / nakislo (Pa jes!), Da nije ugrijalo?* (otpozdrav: *Jes bogami!*)... Ova vrsta pozdrava nema za primarni cilj uspostavu komunikacije (premda je ne isključuje), nego je znak kulture i uljudnosti.

Što se selama tiče, on se u ovome govoru pojavljuje u poslijeratnom periodu, ali među trećom generacijom još uvijek nije zaživio, na šta osim rijetke upotrebe upućuje i neustaljenost njegove forme: *Selam alejć(u) / ale(j)ku!* (otpozdrav je pak uobičajen i glasi *Alejćimu selam!*). Kad su u pitanju praznici, u ovome mjesnom govoru čestitaju se samo bajrami i to riječima: *Bajram bajrić!* (odgovor je *Ala razile!*).

Posebnu vrstu fatičkih indikatora čine inicijalne interaktivne oznake koje služe za započinjanje konverzijskog obrasca ili replike (tu, dakle, spadaju i oznake za preuzimanje prava na riječ), a u ovome govoru tu funkciju na sebe redovno preuzima uzvik *Hej!* ili pak konstrukcije *Bog vam davo!*, *Ništa onda, E vako...* Prsilno preuzimanje prava na riječ čini se uz pomoć konstrukcije: *Han' de!* U njih ubrajamo oznake za skretanje pažnje *Dite...*, *Pajz de...* i oznake *Poče...* i *Ne kažem ja tebi...*⁵, koje se koristi za uvođenje nove teme, inicirane nekom informacijom iz dotadašnje konverzacije, koja ju je asocijativno prizvala. U standardnom jeziku u istoj funkciji koristi se *Zbilja...* ili pak *Kad smo (već) kod toga...*, a svima njima je zajedničko da se koriste i prilikom uvođenja „hinjenog“ prisjećanja (dakle, onda kada je neku temu iz određenog razloga nelagodno, tj. neučtivo otvoriti) (up. NIGOEVIĆ – NEVEŠĆENIN 2011):

Zbilja / Kad smo već kod toga / Poče, šta će biti s vašom kućom kad i majka umre?

Poslije inicijalnih a prije finalnih oznaka protežu se interaktivne oznake, uz pomoć kojih govornik provjerava da li je komunikacijski kanal još uvijek prohodan i održiv, odnosno provjerava da li ga sugovornik razumije i da li ima njegovu pažnju / podršku. Ta uloga u ovome mjesnom govoru pripada konstrukciji *je l' de?*. Interaktivne oznake nužno (budući da je interakcija dvosmjernan proces) uključuju i posebno dizajnirane jezičke formulacije kojima sugovornik signalizira govorniku tokom njegovoga (naročito produženoga) govornog poteza da je aktivni učesnik (zajedničke im) konverzacije, ali da još uvijek nema namjeru preuzeti govorničku poziciju (up. KURTIĆ – ALJUKIĆ

⁵ Ove dvije oznake mogu se i kombinirati: *Poče, ne kažem ja tebi...*

2013). Drugim riječima, (su)govornik⁶ šalje niz povratnih informacija tipa: pratim te i shvatam (npr. *da-da*), iznenađen sam, zatečen ili čak šokiran (npr. *Ha?! Videee!, Ma de /ti šuti!/, Pošaj!, Ma hani /brete!/, Baaaš?!/, Taaa!, Ta muči!, Ta sestro /lipa!/, Tobe /jarabi!/, Estakvirla!, Kuku!, Ccc!*) slažem se (npr. */pa/ da, /h/a-ha, jes-jes*), ne slažem se (npr. */ma/ jok, ma kaki*), požurujem te ili potičem (npr. *dede*)... bez pretenzija da opširnije prokomentariše.

Nasuprot inicijalnih oznaka stoje oznake za nagovještavanje kraja replike, koje se mogu interpretirati kao oznake za davanje prava na riječ ili pak oznake za završavanje konverzacijske jedinice, a moguće i za zaključivanje konverzacije (NIGOVIĆ 2010). Te oznake u ovom radu zovemo finalnim oznakama, a u istraživanome govoru ih nalazimo u sljedećim formulacijama: *et'...*, *i tako (bom)...*, *a de šta 'š...⁷* Prisilno okončavanje nečijega govornog poteza ili cijelog dijaloga najčešće se čini uz pomoć konstrukcije: *Amo nijedne (više)!*

Na kraju ovog poglavlja spomenimo i pozdrave na odlasku, koje možemo nazvati eksvokativnim interaktivnim oznakama jer su „dio rituala“ eksvokacije, kraja komunikacije i susreta. Oni signaliziraju miroljubiv ne samo završetak konverzacije nego i rastanak, a u tematiziranome mjesnom govoru glase: *Alahimanet!* (otpozdrav =) ili, rjeđe (tj. arhaičnije), *Ej vala!* (otpozdrav: *Ej sahtile!*). Iza njih također dolaze standardne foskule: *Dodte! Nemojte šta zamirti!*, ali ih ne mogu nadomjestiti (up. PINTARIĆ 2002).

Sve jedinice koje smo netom spomenuli imaju izrazitu dijalošku narav, vezane su isključivo uz govornu domenu jezika, kontekstualno su uslovljene, označavaju, tj. omeđuju diskurs ili njegove odsječke, dolaze u inicijalnoj poziciji iskaza, uglavnom su neflektivne, intonacijski i sintaksički neovisne, semantički isprazne, a nerijetko i fonološki okrnjene. Posjedovanje svih ovih svojstava fatičkim indikatorima daje za pravo da ih se prozove prototipnim diskursnim oznakama.

2.2. Konektori

Diskursne oznake koje učvršćuju i unose reda u strukturu diskursa na način da uvezuju i uspostavljaju odnose među njegovim dijelovima (iskazima, manjim ili većim odsječcima) nazivamo konektorima (up. BADURINA 2008: 36-37). Konektori su za nas oni signali ko(n)tekstualne uključenosti rečenice kojiima su svojstvena sljedeća obilježja: invarijantnost, inicijalna pozicija te gramatička / semantička indepedencija i opcionalnost. Drugim riječima, konektori su neflektivne riječi / konstrukcije, koje stoje na početku iskaza odakle mogu biti uklonjeni a da ne naruše njegov sintaksički ustroj, ali ni semantički budući da ne vrše nikakav uticaj „na istinite uvjete pretpostavke izrečene jezičnim iskazom“, nego ograničavaju „izvođenje inferencija između

⁶ Ovaj način pisanja („su“ u zagradi) ima namjeru sugerirati da u tom slučaju govornik govori kao sugovornik.

⁷ Katkad istu funkciju obnaša i rečenica: *Fala đe čula i ne čula.*

dvaju iskaza dodavanjem, pojačavanjem ili opovrgavanjem prethodnih pretpostavaka ili pak aktiviranjem određenih tipova konteksta“ (VICKOV 2010: 103). Prema tome, konektori imaju ključnu ulogu u razvijanju progresije teksta i u tome se ogleda njihova tekstualna funkcija. No, oni još i zastupaju govornikovu procjenu uloge koju iskaz (čiji su dio) ima u sklopu diskursa (čiji je on dio), a njome se recepijent služi kao orijentir u interpretaciji i u tome se ogleda njihova interakcijska funkcija.

Ovaj mjesni govor ima većinu konektora koje ima i neki drugi narodni govor ili pak standardni jezik, npr. amplifikativni: *prvo i prvo*, specijalni: *ondak*; eksplikativni: *ako 'š pravo, hoću reći*; konfrontativni: *a kad vamo*, koncesivni: *valja mriti / dahnuti dušom, svedno*, konkluzivni: *i tako bom, al' de šta 'š, znači, bilo kako bilo...*, no u upotrebi su najčešće gramatički konektori: *i, pa, a, ali*. Međutim, većina njih je polifunkcionalna, tj. ima najmanje dvije konektorske funkcije, a *i* čak nekoliko: ono, naime, može razvijati temu, uvoditi suprotnost, zaključak ili pak intenzivirati (up. PRANJKOVIĆ 1984). Upravo zbog te multifunkcionalnosti i jeste općenito najfrekventniji među konektorima.

Ono što je u proučavanome govoru naročito zanimljivo po pitanju ove vrste diskursnih oznaka jeste postojanje interpasusnih konektora, koje govornici upotrebljavaju s vremena na vrijeme u toku produženoga govornog poteza (npr. prilikom prepričavanja davno prošlih događaja) i to obično na mjestima predaha. Njihova je uloga, dakle, omogućiti govorniku kratku pauzu, a da se ipak ne naruši diskursni kontinuitet. Radi se o konstrukcijama *kako bilo da bilo, moj junače, moj ti sinko, moj brete, moja ti, Bog ti davo, i bome*. U slučaju da ih govornik upotrebljava prečesto ili da pak upotrebljava uvijek isti interpasusni konektor, sugovornik će ih / ga doživljavati kao poštapalicu.

Bilo kako bilo, konektori su i ovdje vezni elementi na nivou diskursa⁸, koji doprinose njegovoj kohezivnosti i koherentnosti tako što uspostavljaju i reguliraju kataforičko-anaforičke relacije među konstituentima mu (iskazima, manjim ili većim dijelovima, cjelinama⁹). Iskaz koji započinje nekim od konektora zapravo se nadovezuje na prethodni kontekst, a priroda tog nadovezivanja može biti raznovrsna (otud govorimo o organizacijskim, aditivnim, suprotnim, zaključnim, modalnim i sl. konektorima)¹⁰.

2.3. Poštapalice

Diskursne oznake koje govornici koriste s namjerom da izbjegnju diskursni diskontinuitet, a njime ga upravo stvaraju nazivamo poštapalicama. Svaki govornik nastoji proizvoditi tečan govor, koji nije isprekidan nepoželjnim pauzama jer je svjestan da jedino takav produkt djeluje ugodno uhu njegovog

⁸ Sesar (2005) im u funkciju stavlja hijerarhizaciju teksta.

⁹ Up. s objašnjenjem pojmova mikrostruktura i makrostruktura kod Van Dijka (1976).

¹⁰ Ovdje nismo ponudili svoju klasifikaciju konektora budući da već postoje iscrpne i odgovarajuće kod, naprimjer, Silića (1984), Velčić (1987), Nigoević (2010)...

sagovornika, a i njemu samom kad je u poziciji *preko puta* (tj. u sugovoričkoj ulozi). Međutim, misao i mogućnost njene jezičke produkcije ne idu uvijek simultano i čovjeku se može desiti da onaj misli koju želi izreći nije u stanju monumentalno pridružiti odgovarajuće izraze pa mora u svome mentalnom leksikonu tragati za njima. To traganje može biti kratkotrajno, ali može i potrajati pa da bi postigao kakvu-takvu uvezanost segmenata iskaza i zadržao govorničku ulogu, govornik poseže za nekim popunama, koje se baš i ne uklapaju u ko(n)tekst, ali ih on očito smatra prihvatljivijim od tajca (up. PINTARIĆ 2002; ALJUKIĆ – KURTIĆ 2013). Govornici Skokova u toj situaciji najčešće koriste forme: *pomozi mi reći, de mi pomozi, kako ono bi, kako se kaže, ovaj...*

Poštalicama smatramo i riječi *rekoh, kaže / veli* kada su u upravnom govoru neumjesno frekventne. Isti je slučaj i sa prethodno pomenutim interpasusnim konektorima.

Zaključak: ukoliko se neka od diskursnih ili pragmatičkih oznaka preučestalo i nekontrolisano koristi, postaje poštalicom. Ali tu već zalazimo u područje idiotila, odnosno govorimo o individualnim poštalicama.

3. Pragmatičke oznake

Informacija se, poput novca, često daje, a da se ne zna kako će je onaj koji prima, upotrijebiti (Grice u Kordić 1990: 100).

Diskursne oznake su elementi koji signaliziraju diskursnu strukturu i jačaju tekstualnu koheziju i koherenciju, dok su pragmatička oznake elementi kojima je svojstveno međusubjektivno značenje – elementi s unutarnjom, ličnom vrijednošću, koji služe interaktivnim ciljevima (Nigoević i Burić 2015: 445). No, šta bi to moglo da znači?

Pragmatičke oznake su jezički entiteti koji signaliziraju komunikativne nakane govornika i to na način da usmjeravaju interpretacijski proces, odnosno ograničavaju komunikativne inferencije kod sugovornika (up. NORRICK 2007: 162; DŽANKO 2010: 57). Jednostavno rečeno, govornik nema za cilj puko prenošenje poruke, on svakako nastoji sugovorniku pomoći u njezinome prepoznavanju. Jedan od načina da izbjegne raskorak između namjeravanog (tj. svog) i protumačenog (tj. sugovornikovog) smisla ili da poštedi sugovornika velikoga kognitivnog napora pri obradi upućene mu poruke jeste upotreba pragmatičkih oznaka, koje će sugerirati onu inferenciju koja najpreciznije odražava njegov smisao (up. VICKOV 2011: 272; PRČIĆ 2008).

U ovome radu bavit ćemo se isključivo pragmatičkim oznakama koje sa diskursnim oznakama dijele bazična obilježja (neflektivnost, gramatičku i semantičku indepedenciju / opcionalnost) i interakcijsku funkciju, dakle modifikatorima.

3.1. Modifikatori

Modifikatori su pragmatičke oznake koje govorniku služe da iskazivanjem vlastitog stava prema propoziciji suzi kontekstualne koordinate kako bi

sugovornikovu interpretaciju usmjerio da bude što sličnija njegovoj komunikacijskoj intenciji (up. Schiffrin 1987: 322). Dakle, uz pomoć modifikatora govornik implicira kakav afektivni odnos ima prema onome o čemu se u iskazu priopćuje (up. Pranjkić 2008: 242) i time modificira čitav iskaz ili neki njegov dio, a sve to ne bi li akceptuaciju i interpretaciju informacije koju u njemu nudi usmjerio u željenome pravcu. Modifikatore govornik *imputira* u sintaksičko ustrojstvo, ali tako da rečenične članove ni na koji način ne čini o njima ovisnim. U propozicijsku strukturu ih također upliće, ali ne kao neizostavne elemente, niti kao „strana tijela“, nego kao „emotivni premaz“ – njihov je zadatak djelovati na ilokutivnu komponentu iskaza (zato su u anglosaksonskim studijama često nazivaju *illocutionary adverbials* ili ilokucijskim indikatorima u nekim našim¹¹) i to uspješno čine.

U službi ovih vrsta oznaka pretežno dolaze modalne riječi i izrazi, koji se kao parentetski elementi s više razine „uključuju“ u osnovnu rečeničnu strukturu i vrše emocionalnu aktualizaciju iskaza (kao samostalni signalizatori subjektivnosti daju rečenici određeno subjektivno modalno¹² obilježje) semantički proširujući ili sužavajući kontekst (up. Sesar 1992 i 2009).^{13 14}

¹¹ Npr. Glovacki-Bernardi (2004).

¹² Sve što je nama ovdje potrebno općenito o modalnosti rekla je Sesar (2001: 204) u citatu ispod:

Modalnost u širem smislu općenito se definira kao trostruk odnos – odnos između kazivača (njegove intencije), sadržaja iskaza (iskaz kao jedinica govora na jezičnom planu odgovara rečenici) i zbilje (obuhvaćene sadržajem iskaza). U tumačenju modalnosti načelno se razlikuju dva polazišta: jedno je pozicija (nakana)kazivača, tj. njegov mogući odnos prema zbilji, a drugo je način iskazivanja određenoga sadržaja, koji se očituje u načinu oblikovanja iskaza. Iz teorijskih razmatranja proizlazi da kriterij kazivačeve nakane naglašava moguća značenja sadržaja njegova iskaza i smješta pitanje modalnosti na semantički plan, dok način iskazivanja određenoga sadržaja i oblikovanja iskaza prenosi modalnost na formalno-sintaksičku razinu. Modalnost se u najširem smislu (i ne samo u sintaksama slavenskih jezika) definira kao sintaksičko-semantička kategorija s određenim formalnim (strukturnim) razlikovnim obilježjima, karakterističnim za pojedine jezike. Ta su razlikovna obilježja ujedno kriteriji za utvrđivanje polifunkcionalnosti, a time i moguće višeznačnosti pojedinih oblika i struktura (...)

¹³ Sesar (1992: 254) partikule definiše kao „modalno distinktivna jezična sredstva koja na razini iskaza (odnosno rečenice) signaliziraju određen tip odnosa između kazivača, sadržaja iskaza i realnosti“.

¹⁴ Bublitz (1978) također razlikuje 3 vrste modalnosti: kognitivnu, volitivnu i emotivnu modalnost. Prvom govornik iskazuje stepen istinosti propozicije, drugom utiče na sugovornikovo ponašanje ili izražava želju za promjenom radnje / situacije, a trećom iznosi stav o onome što ga povezuje sa sugovornikom (zajednička znanja, očekivanja, osjećaji i društveni odnosi). Za postizanje prve ključne su modalne riječi (modalne riječi su se nekad nazivale rečeničnim prilozima), za ostvarivanje druge modalni glagoli, a za realizaciju treće potrebne su modalne partikule. On je, znači, od onih autora koji povlače crtu razgraničenja između modalnih riječi i modalnih partikula tako

Modifikatori su, stoga, potkategorija pragmatičkih oznaka usmjerenih na sud govornika o statusu propozicije (PALMER 1990: 50, 2003: 7), tj. na odnos govornika prema sadržaju cjelokupnog iskaza ili nekoga njegovog dijela. Taj sadržaj tiče se objektivne stvarnosti, a odnos prema njemu može biti:

- govornik iskazuje svoj doživljaj sadržaja iskaza (kvalifikacijski modifikatori),
- govornik izražava svoju uvjerenosti ili sumnju u istinitost sadržaja iskaza (evaluacijski modifikatori),
- govornik naglašava sadržaj iskaza (emfatični modifikatori) i
- govornik ublažava sadržaj iskaza (litotični modifikatori)

Govornik – ne tako rijetko – ima potrebu obznaniti sugovorniku viđenje, odnosno vlastiti doživljaj propozicijskog sadržaja svog ili njegovog iskaza s namjerom da utiče na sugovornikovo viđenje / doživljaj ili pak da izrazi poistovjećivanje – istovjetnost njihovih viđenja / doživljaja. Drugim riječima, govorno lice daje ličnu kvalifikaciju iskazu¹⁵ i pokušava istu takvu *postići* kod svoga sugovornika (up. PIPER 2005). Upotrebom oznaka koje su za to predviđene on to i čini u vidu svojevrsnoga kratkog komentara na iskaz, koji može biti pozitivna / negativna subjektivna procjena ili čuđenje (up. TEKAVČIĆ 1989). U ovome mjesnome govore govornici izražavaju pozitivnu subjektivnu procjenu modifikatorima *srećom, fala (dragom) Bogu; Bog ti / mu / joj davo; mašalna*. Ovoj potkategoriji modifikatora pridružiti ćemo i one pomoću kojih govornik upoznaje sugovornika sa svojom procjenom, ali mu istovremeno ostavlja prostora da se i on oglasi u vezi s istim: *da sam s tobom / na tvom mjestu, pošaj ovu budalu*. Negativnu subjektivnu procjenu izraziti će korištenjem: *ne daj (ti lipi) Bože, Bože (ti) sačuvaj, Bože (ti) zakloni, Bog te / ga / je viđo, Bog ti / mu / joj ne do, Bog ti / mu / joj sudijo, alasalamet, zlo te ne šćelo, jedna ti majka, majka mu stara, gluho bilo, grdna rano / grdne rane, bolan, brete¹⁶, ćuti, al' de šta 'š*, a čuđenje izrazima *tobe jarabi, estakvirla*.

Kad govornik ono o čemu se priopćuje smatra izvjesnim (faktivnim),¹⁷ dat će to do znanja svome sugovorniku upotrijebivši modifikatore predviđene za iskazivanje govornikove procjene o stepenu istinitosti iskaza (zato ih SESAR

što za obje ustanovljava da modificiraju iskaz s tim da prve karakteriziraju neki sintaksički odnos, tj. imaju sopstveni sintaksički status, i utiču na istinitost iskaza, dok druge karakteriziraju određene riječi, ne mogu biti odgovor na pitanje niti biti negirane, inicijalna pozicija za njih je isključena (ako su jednosložne) i ne uzimaju udjela u propozicijskom sastavu (up. ADMONI 1970; BUBLITZ 1978; BRAUŠE 1986; DŽANKO 2010).

¹⁵ Subjektivna modalnost.

¹⁶ Ovaj primjer je tipičan primjer pragmatikalizacije – ne samo da je izmijenjen fonološki sastav nego je potpuno izbljedilo značenje (na što ponajbolje upućuje činjenica da će se ova pragmatička oznaka koristiti bez obzira na pol i srodstvo sa sugovornikom), a ojačala funkcija (izražavanje i naglašavanje nezadovoljstva). *De, mama, brete, okani ih se više*.

¹⁷ Objektivna modalnost (PRANJKOVIĆ 2009: 290).

2001 i zove evaluacijskim česticama). U ovome govoru u tu svrhu koriste se sljedeće riječi / konstrukcije: *bom(e), lje, bomrete (lje), vire (mi) / (lje)*,¹⁸ *Bogami, dinemi, takami dina / svega, kruhami, vala, valahi bilahi, vala baš, tašno, e(v)o ti ga vira, e(v)o glava, dašta*¹⁹, *ne moraš mi virovati...*

Kad govornik ono o čemu se priopćuje smatra neizvjesnim (potencijalnim, hipotetičkim)²⁰, odnosno kada postoji „ekviprobabilitet između afirmacije i negacije“ (Tekavčić 1989), svoju nedoumicu (dilemu, nesigurnost, neodlučnost, nevjericu) može izraziti modifikatorima kakvi su, naprimjer: *jemde, meščini / meščinde, pa makar*,²¹ *ako Bog da (inšalna)*²², *Bog je kadar, Bog zna najbolje, ako osvanem živa, izgleda, po svoj prilici, asle, slagacu...* U ovu grupu modifikatora svrstali smo i one čija je svrha dovođenje u pitanje istinitosti tuđih navoda / mišljenja / radnji, obično uz primjesu ironije: *kudoja, kukano, kavo, jemde lje*²³. Kao pak može sugerirati još i to da je tuđi navod manje-više doslovno prenesen, ali ne i upitan. Sve ove riječi govornik može iskoristiti i u svrhu ironiziranja čega unutar vlastitoga iskaza. Svi oni djeluju kao semantička ograničenja eksplicitnoga sadržaja iskaza (DEDAIĆ – MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ 2010).

Kada govornik stavlja akcenat, odnosno fokusira svoju i sugovornikovu pažnju na tačno određen dio iskaza želeći mu povećati ili umanjiti značaj, ima na raspoložanju čitav *dijapazon* modifikatora samo za to predviđenih. Zbog funkcije usmjeravanja diskursnog fokusa²⁴ pojedini autori ih nazivaju fokusnim

¹⁸ Pragmatička oznaka *lje* izražava apsolutnu uvjerenost u sadržaj rečenog, ali istovremeno i potencira riječ ispred koje je postavljena. Dakle, dvostruko pojačava ilokutivnu komponentu iskaza. Može se koristiti samostalno ili u kombinaciji s pragmatičkim oznakama *bome, vire* i uz sraslicu *bomrete* („bogme“ + „brate“). Kada se koristi kombinirano, ona u suštini intenzivira intenzifikator i tada ostavlja dojam neprikosnovene odlučnosti pa čak i inata.

¹⁹ Ali samo uz enklitičke oblike pomoćnih glagola: *dašta sam, dašta ćeš...* I obično se upotrebljava u ljutnji.

²⁰ Objektivna modalnost (PRANJKOVIĆ 2009: 290).

²¹ Konstrukcija *pa makar* u službi modifikatora dolazi isključivo na kraju iskaza i pritom prethodno rečenome stavlja etiketu „vrlo vjerovatno, ali uzeti s malom dozom rezerve, za svaki slučaj“: *Ja sam njega jučer vidla među onim narodom, pa makar.*

²² Dakle pleonastična upotreba (ar. *inšallah* – „ako Bog da“)

²³ Ova pragmatička oznaka dolazi u iskazu s upitnim tonom, gdje intenzificira ironizirajući efekat.

²⁴ Pod fokusom se podrazumijevaju „gramatički načini izražavanja raznih informativnih statusa koje neki rečenični element može imati“ (HALUPKA-REŠETAR 2011). Većina autora koji se bave tematikom fokusa razlikuju informacioni (prezentacioni) i identifikacioni (kontrastni) fokus. Prvi „označava nepresuponiranu prirodu informacije koju nosi“, dok drugi izražava iscrpnu identifikaciju i sličan je operaciji kvantifikacije. No pojedini fokus-operatori poput *čak* i *samo* nisu semantički kompatibilni s ulogom identifikacijskog fokusa jer ne indentifikuju podskup iscrpno, tj. podrazumijevaju postojanje drugih elemenata u podskupu (up. HALUPKA-REŠETAR 2011: 121-122).

partikulama, fokalizatorima, elementima koji izazivaju fokalizaciju, fokus-operatorima ili isticajnim oznakama (up. NIGOEVIĆ 2010). U slučaju da *naš* govornik izrečeno (dio ili cjelokupan sadržaj iskaza) želi pojačati, „podići na viši stupanj“ (TEKAVČIĆ 1989: 150), učiniti ekspresivnijim (BOŠNJAKOVIĆ 1980), poslužiti će se modifikatorima poput: *zbiljem*²⁵, *bilem*, *uzaver*, *tekar*, *ta*, *amo*, *lipo*, *baš*, *makar*, *ma (daj)*, *a*, *(a) de*, *e*, *i*, *pa*, *ta*, *samo*, *posve*, *da*²⁶, *hej*²⁷, *što*²⁸, *ni slučajno*, *ni po / za živu glavu*, *ne daj Bože*, *Bože sačuvaj*, *ako (za) Boga znaš*, *brete*, *laže*²⁹, *bez laži*...

Za ovaj tip modifikatora susrećemo mnoštvo nazivlja: specifikatori, intenzifikatori (pojačivači, naglašivači), nadopunjavači, graduativne partikule... Svaki od pomenutih naziva je smislen jer ove diskursne oznake uistinu mogu da pobliže odrede / preciziraju, istaknu, dopune kao i da graduiraju, odnosno izraze „stepen (*malo* više, *mnogo* dalje) ili ulogu potonjeg elementa u krugu istovetnih (*i ti*, *samo* on), kao i stepen očekivanja u odnosu na sledeći elemenat (*bar ti*, *baš* sad, *upravo* ovide) i niz drugih nijansi značenja“ (MRAZOVIĆ – VUKADINOVIĆ 2009: 477). Međutim, svi su oni konkretni i donekle isključivi tako da predlažemo općenitiji naziv – emfatični modifikatori jer smatramo da jedino on može objediniti sve pobrojanje funkcije budući da svaka riječ koja spada u ovu skupinu diskursnih oznaka na neki način (npr. izoštravanjem slike, podizanjem na viši stepen, isticanjem maksimalnog dometa³⁰) emfazira smisao određenog – ne nužno susjednog – elementa u iskazu. Modifikatori uz pomoć kojih se iskazuje govornikova uvjerenost u istinitost iskaza također djeluju emfatično, ali to možemo uzeti za njihovu sekundarnu funkciju.

²⁵ *Zbiljem* (analogno *bilem*) nije permutabilno s evaluacijskim modifikatorima poput *stvarno* ili *doista*, nego s emfatičnim modifikatorom *bilem* („čak“). Dakle, riječi *zbiljem* i *zbilja* zapravo su pseudoanalogonimi.

²⁶ Partikula *da* se također može naći u pojačivačkoj ulozi uz pomalo drzak ton, npr.:

A: *Znaš li kuhati?*

B: *Znam da!* (U značenju: *Naravno da znam!*)

²⁷ Kao „iznenađujući“ (a ujedno i „pojačivački“) modifikator katkad može funkcionisati i uzvik *hej*:

A: *Pa ti si je mogla povesti, usput ti je.*

B: *Da, hej! Kako se toga nisam odmah sjetila.* (U značenju: *Da, stvarno!*,

odnosno, *Stvarno jesam!*)

²⁸ „Kao čestica *što* se najčešće upotrebljava kao svojevrsni intenzifikator uz komparative i superlative i može se opisati kao poredbena čestica kojom se pojačavaju poredbena značenja, npr. *što* više, *to* bolje; *Dođi što* možeš prije; *Obuci što* ljepšu haljinu; *Došli smo* najbrže *što* smo mogli; *Uvijek* radi najbolje *što* zna“ (Pranjkić 2010: 242). *Što* u ovoj funkciji Mrazović i Vukadinović (2009) nazivaju graduativnom dopunom komparativu priloga.

²⁹ Ovaj emfatični modifikator se koristi kada se nekog hvali na način da se stavi ispred glagola *biti* / *hjeti* u negaciji: *A još* kad napravi *pit*... *Laže*, *nema* joj *para*. / *Laže*, *nije* se *nijedna* sa *njom* usporedila.

³⁰ (TEKAVČIĆ 1989; NIGOEVIĆ 2010: 178).

Kada govornik želi iz kojekakavih razloga (pristojnosti, obazrivosti, samozatajnosti, nesigurnosti, neodlučnosti, neugodnosti, opreznosti, straha, zavidnosti, želje za neodređenošću / nepreciznošću...) umanjiti, prigušiti ilokuciju svoga iskaza, u njega će ukomponirati modifikatore kojima je svrha *oslabljivanje* kategoričnosti, tj. litotične modifikatore. To su: *što kažu, što je nekav viko*³¹, *pa, kavo, rećemo, hoću reći, ne bi ti zapovijedeno, kad moram reći, haman što ne bi rekla, Bože me ne ogriši, ne čuj Bože (iz mojih usta)*³², *da izvineš / prostiš*³³, *haman (ha), prilišno, haza, donjekle, baš, hajde, et... i tako...*

Ovi modifikatori većinom ublažuju iskaz s pozitivnom namjerom: zbog učtivosti prema sugovorniku, zbog izgrađivanja povjerenja, zbog ostavljanja dojma skromnosti... Njihova uloga je u svakom jeziku neosporna jer je princip pristojnosti uz princip kooperativnosti ključan za (naprednu) komunikaciju.

Zadnje dvije vrste modifikatora pojedini autori objedinjuju nazivom intenzifikatori pravdajući to pretpostavkom da intenzifikacija³⁴ može ići u nekoliko smjerova. Vukojević i Hudeček (2007: 330) tako razlažu intenzifikatore na one koji emfaziraju sadržaj iskaza (npr. *sve*), koji ga aproksimiraju (npr. *gotovo, /po/prilično, uglavnom*) i one koji ga minimiziraju (npr. *bar*). Kvantifikatorski modifikatori je također zastupljen naziv jer riječi koje se ubrajaju u ovu skupinu izriču različite aspekte kvantifikacije: preciziranje (*upravo*), intenzifikacija (*čak*), izricanje približnosti (*recimo, takoreći*), ograničenja (*jedino*)...

Pragmatičke oznake ovog tipa nisu „rečenični delovi, već više od toga, one su istovremeno i zamišljena nadređena rečenica koja izražava lični stav govornika i modifikuje³⁵ sadržaj celog iskaza“ (MRAZOVIĆ – VUKADINOVIĆ 2009: 466). Ne tiče se istinitosti iskaza, već očitosti, začudnosti i nivoa poznatosti (up. Bublitz 1978: 9). U skladu s tim za očekivati je da modifikatori imaju niz pragmatičkih učinaka: neki nijansiraju, neki relativiziraju, neki naglašavaju određeni dio iskaza ili pak indiciraju ilokuciju cijelog iskaza (zato Glovacki-Bernardi (2004) za njih kaže da su među najjačim indikatorima tipa jezičkog djelovanja). Ipak, postoji nekoliko stvari zajedničkih svima njima. Prvo, obično³⁶ imaju konzistentan oblik, koji ne dopušta nikakvu vrstu fleksije. Drugo, gramatički su potpuno neobavezni. Treće, i semantički su neobavezni, ali u slučaju da se ispuste, iskaz biva emotivno bezbojan zato što njihove funkcije nisu referencijalne, nego pretežno emotivne prirode (up.

³¹ A niko nije ni kazao ni vikao – očiti primjer pragmatikalizacije.

³² Zadnje dvije pragmatičke oznake koriste se onda kada treba citirati nekoga ko je opsovao nešto sveto.

³³ Ova pragmatička oznaka uglavnom prethodi dijelu iskaza koji sadrži tabu-riječ.

³⁴ Intenziviranje je „jezički postupak preuređenja sintaksičke konstrukcije kojim se upotrebom posebnih formalno-gramatičkih sredstava jedan ili više rečeničnih članova ističe (naglašava) i smisaono i emfatički“ (KOVAČEVIĆ 1995: 169).

³⁵ Izvorno je „modifikuju“.

³⁶ Ako je pragmatička oznaka višečlana, katkad je jedan od članova promjenjiv (pretežno zamjenice).

JUCKER 1993). „Praksa pokazuje da stepen emocionalne involviranosti govornika raste sa većom frekventnošću i kombinacijskom nizanju“ modifikatora, što ih „čini instrumentima za emocionalno intenziviranje i upravljanje govornom interakcijom“ (up. UVANOVIĆ 2004³⁷: 10; DŽANKO 2010: 26).

4. Zaključak

Svaki čitalac ovoga rada mogao je primijetiti da se veliki dio fonda diskursnih i pragmatičkih oznaka korištenih u istraživanome mjesnom govoru podudara s fondom istih u drugim bosanskim narodnim govorima ili pak u standardnome jeziku. Postojeće razlike ogledaju se najčešće u fonološkom sastavu, a one su rezultat djelovanja raznoraznih alternacija, epenteza, paragoga, kontrakcija i redukcija (npr. *brete*, *Bog ti davo*, *tekar*, *meščinde*, *svedno*, *ma kaki*). Međutim, nemoguće je ne primijetiti i izvjestan broj formalnih (npr. *uzaver*) te funkcionalnih (npr. *zbiļem*) specifikuma.

Svaki čitalac ovoga rada u stanju je primijetiti i to da veliki dio fonda diskursnih / pragmatičkih oznaka u istraživanome govoru posjeduje sposobnost istovremenog članstva u više različitih potkategorija (zahvaljujući svome krajnje apstraktnom i kontekstualno uslovljenome značenju većina oznaka je multifunkcionalna), kao i to da imaju orijentalno porijeklo ili pak religijski fon. Međutim, samo su autori ovoga rada mogli primijetiti činjenice poput sljedećih: upotreba pojedinih diskursnih i pragmatičkih oznaka je rodno uslovljena (upotreba diskursnih oznaka općenito svojstvenija je ženskoj populaciji), selekcija diskursnih i pragmatičkih oznaka je upečatljiva crta idiostila, korištenje konkretno odabranih diskursnih i pragmatičkih oznaka može biti pokazatelj brojnih socijalnih datosti (npr. rodbinskih relacija), značenje diskursnih i pragmatičkih oznaka može biti ne samo kontekstulano nego i individualno uslovljeno... ali to su već teme za sociolingvistički intonirane studije.

Referat ovoga rada izložen je na simpoziju *Bosanski jezik u vremenu*, a inspiracija i podloga za njegovu izradu je (uskoteritorijalni) varijetet bosanskoga jezika kojem vrijeme ističe budući da se njegovi tipični govorni predstavnici približavaju ili čak odmiču od osme životne dekade, a ostvaruje se isključivo u usmenom modusu pa dobro dođe svaki pisani trag o njemu.

Literatura

- ADMONI 1970 = ADMONI W.G. Der deutsche Sprachbau: dritte, durchgesehene und erweiterte Auflage. München: Beck, 1970.
ALJUKIĆ – KURTIĆ 2013 = ALJUKIĆ B. – KURTIĆ E. Poštapalice u razgovornom bosanskom jeziku: pozicijska obilježja i funkcija poštapalice u konstrukcijskim

³⁷ Smatramo da je ovdje trebalo pisati: Uvanović (2006).

- komunikacijskim jedinicama // Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 39/2, 2013. 509-526.
- BADURINA 2008 = BADURINA L. Između redaka: Studije o tekstu i diskursu. Zagreb – Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada, Izdavački centar Rijeka, 2008.
- BOŠNJAKOVIĆ 1980 = BOŠNJAKOVIĆ Ž. O upotrebi izraza za internu rečeničnu modifikaciju // PPJ, 16, 1980. 17-25.
- BRAUßE 1986 = BRAUßE U. Zum Problem der sogenannten Polyfunktionalität von Modalpartikeln. 'Ja' und 'eben' als Argumentationssignale // Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, 39, 1986. 206-223.
- BUBLITZ 1978 = BUBLITZ W. Ausdrucksweisen der Sprechereinstellung im Deutschen und Englischen. Untersuchungen zur Syntax, Semantik und Pragmatik der deutschen Modalpartikeln und Vergewisserungsfragen und ihrer englischen Entsprechungen. (Linguistische Arbeiten 57). Tübingen: Niemeyer, 1978.
- DEDAIĆ – MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ 2010 = DEDA IĆ N. – MIŠKOVIĆ-LUKOVIĆ M. South Slavic Discourse Particles / Južnoslavenske diskursne partikule. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010.
- DŽANKO 2010 = DŽANKO M. Modalne partikule eben, halt i wohl u njemačkom i njihovi prijevodni ekvivalenti u bosanskom/hrvatskom/srpskom jeziku. Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 2010.
- GLOVACKI-BERNARDI 2004 = GLOVACKI-BERNARDI Z. O tekstu. Zagreb: Školska knjiga, 2004.
- HALUPKA-REŠETAR 2011 = HALUPKA-REŠETAR S. Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku (e-disertacija). Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011.
- HUDEČEK – VUKOJEVIĆ 2007 = HUDEČEK L. – VUKOJEVIĆ L. Da li, je li i li – normativni status i raspodjela // Rasprave. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 33, 2007. 217-234.
- JUCKER 1993 = JUCKER A.H. The discourse marker well: A relevance-theoretical account // Journal of pragmatics, 19 (5), 1993. 435-452.
- KORDIĆ 1990 = KORDIĆ S. Filozofija jezika i pragmatika: Milorad Pupovac, Jezik i djelovanje // Revija: časopis za književnost i kulturu, XXX/7, 1990. 97-101.
- KOVAČEVIĆ 1995 = KOVAČEVIĆ M. Stilстика i gramatika stilskih figura. Nikšić: Unireks, 1995.
- MRAZOVIĆ 2009 = MRAZOVIĆ P. (u saradnji sa Vukadinović Z.). Gramatika srpskog jezika za strance (drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje). Novi Sad i Sremski Karlovci: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, 2009.
- NIGOEVIĆ – BURIĆ 2015 = NIGOEVIĆ M. – BURIĆ H. Holistički pristup funkcionalnim oznakama romanskih jezika // Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 41 (2015), 2, 2015. 435-445.
- NIGOEVIĆ – NEVEŠČANIN 2011 = NIGOEVIĆ M. – NEVEŠČANIN A. O inicijalnim diskursnim oznakama u hrvatskom i talijanskom jeziku // Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu 4, 2011. 51-65.
- NIGOEVIĆ 2011a = NIGOEVIĆ M. Pristupi diskursnim oznakama u jezikoslovnoj tradiciji engleskoga govornog područja // Folia linguistica et litteraria: Časopis za nauku o jeziku i književnosti, 3/4, 2011. 57-76.
- NIGOEVIĆ 2011b = NIGOEVIĆ M. Neka načela određivanja diskursnih oznaka // Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 37/1, 2011. 121-145.
- NIGOEVIĆ 2010 = NIGOEVIĆ M. Diskursne oznake u hrvatskom i talijanskom jeziku. Kontrastivna analiza (Doktorska disertacija). Sveučilište u Zadru, 2010.

- NORRICK 2007 = NORRICK N.R. Discussion article: Pragmatic markers, interjections and discourse // *Catalan Journal of Linguistics* 6 (Contrastive perspectives on Discourse Markers), 2007. 159-168.
- PALMER 2003 = PALMER F.R. Modality in English: Theoretical, descriptive, and typological issues // *U Modality in contemporary English – Topics in English Linguistics* (ur. Facchinetti, Roberta; Krug, Manfred G.; Palmer, Frank Robert). Berlin: Walter de Gruyter, 2003. 1-17.
- PALMER 1990 = PALMER F.R. *Modality and the English Modals* (2. edition). London: Longman, 1990.
- PAVLOVIĆ – DŽINOVIĆ – MILOŠEVIĆ 2006 = PAVLOVIĆ J – DŽINOVIĆ VI. – MILOŠEVIĆ N. Teorijske pretpostavke diskurzivnih i narativnih pristupa u psihologiji // *Psihologija*, 39/4, 2006. 365-381.
- PINTARIĆ 2002 = PINTARIĆ N. *Pragmemi u komunikaciji*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2002.
- PIPER 2005 = PIPER Pr. – ANTONIĆ I. – RUŽIĆ VI. – TANASIĆ Sr. – POPOVIĆ Lj. – TOŠOVIĆ Br. *Sintaksa savremenog srpskog jezika*. Institut za srpski jezik SANU, Beograd: Beogradska knjiga i Matica srpska, 2005.
- PRANJKOVIĆ 2010 = PRANJKOVIĆ I. *Ogledi o jezičnoj pravilnosti*. Zagreb: Disput, 2010.
- PRANJKOVIĆ 2009 = PRANJKOVIĆ I. Komunikacijski aspekt gramatičkoga opisa // Zbornik radova „Njegoševi dani“ (ur. Bečanović, Tatjana). Cetinje: Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet Nikšić, 2009. 289-292.
- PRANJKOVIĆ 2008 = PRANJKOVIĆ I. Gramatika govornika i sugovornika // *Vidjeti Ohrid. Referati hrvatskih sudionica i sudionika za XIV međunarodni slavistički kongres, HFD i HSN, Zagreb, 2008*. 237-250.
- PRANJKOVIĆ 1984 = PRANJKOVIĆ I. *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1984.
- PRČIĆ 2008 = PRČIĆ Tv. *Semantika i pragmatika reči*. Drugo, dopunjeno izdanje. Novi Sad: Zmaj, 2008.
- SCHIFFRIN 1987 = SCHIFFRIN D. *Discourse markers* Cambridge: Cambridge University Press. 1987.
- SEsar 2009 = SESAR D. Čestice – uvodne i umetnute riječi // *Slavenski jezici u usporedbi sa hrvatskim I* (ur. Sesar, Dubravka). Zagreb: FF Pres, 2009. 49-56.
- SEsar 2005 = SESAR D. Čestice // *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2004*. Zagreb: FF Pres, 2005. 59-66.
- SEsar 2001 = SESAR D. Modalni modeli u hrvatskom i drugim slavenskim jezicima // *Suvremena lingvistika*, 1-2/51-52, 2001. 203-218.
- SEsar 1992 = SESAR D. O mogućnostima kategorizacije partikula u hrvatskom jezičnom standardu // *Suvremena lingvistika*, 18/34, 1992. 251-262.
- SILIĆ 1984 = SILIĆ J. *Od rečenice do teksta (Teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva)*. Zagreb: Sveučilišna naknada Liber, 1984.
- TEKAVČIĆ 1989 = TEKAVČIĆ P. Prema kontrastivnoj pragmatiki tzv. 'čestica' u hrvatskom ili srpskom i talijanskom jeziku // *Rad JAZU (knjiga 427)*, 1989. 127-194.
- UVANOVIĆ 2006 = UVANOVIĆ Ž. *Kroatische Konversationsmarker. Versuch einer Extraktion im translato-logischen Vergleich mit deutschen Modalpartikeln (d.h. Abtönungspartikeln) und deren englischen Entsprechungen*. Norderstedt: Books on Demand GmbH, 2006.

- VAN DIJK 1976 = VAN DIJK T.A. Sentence Topic and Discourse Topic // Papers in Slavic Philology, br. 1 (1977), 1976. 49-61. Dostupno na: <http://www.discourses.org/download/articles/> (1. augusta 2017.)
- VELČIĆ 1987 = VELČIĆ M. Uvod u lingvistiku teksta. Zagreb: Školska knjiga, 1987.
- VICKOV 2011 = VICKOV Gl. Istraživanja diskursnih oznaka u govorenju na engleskom kao stranom jeziku (Discourse Marker Research in EFL) // Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu 4, 2011. 271-289.
- VICKOV, Gloria (2010). „Terminološka previranja u teorijskom određivanju diskursnih oznaka“. *Fluminensia*, 22/2, 2010. 95-110.
- YANG 2012 = YANG Sh. Discourse markers? An area of confusion // *Philologica Urcitana*, 7, 2012. 37-44.